

Oddíl A

SOUDNICTVÍ

Kapitola 1

POJEM, FUNKCE A DRUHY SOUDNICTVÍ

Pojem soudnictví

Soudnictví je vedle zákonodárství a exekutivy zvláštní funkcí státu v právní oblasti. Lze je definovat jako činnost nezávislých soudů jako státních orgánů, vykonávanou podle stanovených pravidel a spočívající v závazném řešení konkrétních případů podle právních norem. Pojmové znaky této definice vyjadřují i specifčnost soudnictví, která spočívá v následujícím:

- a) Především musí jít o činnost státu, o plnění jeho funkcí. Proto soudnictvím může být jen **činnost státních orgánů** (soudů). Za výkon soudnictví proto nelze považovat činnost nestátních orgánů, i kdyby se v mnohém činnosti soudů podobala (jako např. činnost rozhodců či obecněji alternativní způsoby řešení sporů). Výkonem soudnictví však je činnost nadstátních orgánů, na něž státy delegují činnost vyplývající z jejich suverenity.
- b) Činnost, kterou charakterizujeme jako soudnictví, musí spočívat v řešení **konkrétních případů**. Především půjde o tzv. spory o právo, avšak může jít i o případy jiné povahy, pokud se zákonná působnost soudů vztahuje i na ně. Soudnictví se povahou této činnosti liší od zákonodárství i od určitých působností exekutivy (pokud vydává obecně závazné správní akty).
- c) Řešení konkrétních případů musí probíhat podle **stanovených pravidel**, která můžeme označit za soudní proces. Smyslem těchto pravidel je dosáhnout spravedlivého projednání případu (srov. čl. 6 odst. 1 Evropské úmluvy, o něž se opírá tzv. právo na spravedlivý proces).
- d) Výkonem soudnictví mohou být pověřeny jen **nezávislé státní orgány**. Pokud nezávislostí rozumíme i nezávislost na orgánu, který je ustavil, a nezávislost na státu, splňují tento požadavek v plném rozsahu pouze soudy.

- e) Řešení, o něž jde, musí být **závazné**. To znamená, že je musí respektovat okruh osob, jemuž je určeno, jakož i to, že je vynutitelné (vykonatelné) prostředky, které má státní moc k dispozici.
- f) Pojmovým znakem soudnictví je konečně i to, že jeho posláním není tvorba práva (legislativa), ale **aplikace** již existujících právních norem. Na tom nic nemění okolnost, že soud při své činnosti musí právní normy „dotvářet“ (tj. dávat jim konkrétnější tvar) a že některá rozhodnutí soudu mohou mít povahu precedentů, takže se pak mluví o tzv. „soudcovském právu“.

Soudnictví jsme tedy definovali jako činnost. V běžném chápání se pod tento pojem zahrnuje i soustava soudů jako subjektů, které ji vykonávají.

Vedle termínu „soudnictví“ je užíváno také termínu „justice“, který však není odborným termínem právním a jehož obsah se v jeho obecném chápání liší od termínu „soudnictví“. Pod termínem „justice“ totiž nerozumíme jen soudy a jejich soustavu, ale i řadu dalších institucí, jejichž činnost souvisí s činností soudů nebo na ni určitým způsobem navazuje. K těmto institucím patří především státní zastupitelství, advokacie, notářství, popř. i další právnícká povolání určitým způsobem organizovaná (např. soukromí exekutoři). Dále sem zahrnujeme i některé činnosti vykonávané soudy, které nemají procesní a rozhodovací ráz a které souhrnně označujeme jako státní správa soudů, jakož i činnost soudcovských samosprávných orgánů.

Právo na soudní ochranu

Soudnictví lze chápat i jako zajištění práva na soudní ochranu. Nejde o jeho další funkci, která by se věcně lišila od účelu a povahy soudnictví podle předchozího výkladu, spíše jen o jiný úhel pohledu na tutéž problematiku. Zatímco dosud jsme se soudnictvím zabývali z pohledu státu (a soudů), je právo na soudní ochranu vyjádřením funkce soudnictví z pohledu těch, pro něž je určeno (osob fyzických i právníckých či – procesně vyjádřeno – účastníků řízení).

Právo na soudní ochranu patří k základním právům a jako takové je vyjádřeno v mezinárodních dokumentech, které jsou jim věnovány, jakož i v ústavních předpisech řady států. Toto právo došlo svého výrazu v čl. 14 odst. 1 Paktu občanských a politických práv i v čl. 6 odst. 1 Evropské úmluvy (Evropská úmluva je v českém znění publikována pod č. 209/1992 Sb.).

Oba dokumenty jsou pro Českou republiku závazné. Obsahově jsou v souladu, jejich texty se do značné míry překrývají.

V čl. 6 odst. 1 Evropské úmluvy jsou stanoveny základní požadavky práva na soudní ochranu a na spravedlivý proces. K nim patří především všeobecnost tohoto práva, tj. že se spravedlivého procesu musí dostat každému. Dále jde o požadavek, aby záležitost byla projednána nezávislým a nestranným soudem. Pokud jde o průběh a způsob projednání, je třeba, aby záležitost byla projednána spravedlivě, za účasti těch, jichž se týká, dále veřejně (jsou při tom stanovena určitá nezbytná omezení) a konečně v přiměřené lhůtě. Jde přitom o všechna rozhodnutí týkající se občanských práv a závazků (což je vymezení podstatně širší než jen obvyklé chápání v rámci občanského práva) a kromě toho i o trestní obvinění.

Základním předpisem, který je v našem právním řádu věnován právu na soudní ochranu, je čl. 36 odst. 1 Listiny. Podle tohoto ustanovení se každý může domáhat stanoveným postupem svého práva u nezávislého a nestranného soudu a ve stanovených případech u jiného orgánu; podmínky a podrobnosti tohoto uplatnění a postupu stanoví zákon (čl. 36 odst. 4 Listiny). Další ustanovení čl. 36 Listiny rozvádějí právo obrátit se na soud ohledně správného soudnictví (čl. 36 odst. 2 Listiny) a právo na náhradu škody způsobené nezákonným rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem. K právu na soudní ochranu mají vztah i další ustanovení Listiny, zejména čl. 37 (právo odeprít výpověď, právo na právní pomoc a rovnost účastníků) a čl. 38 (požadavek zákonného soudce; veřejnost, hospodárnost a přímost řízení); kromě nich sem patří i čl. 39 a 40, které se však uplatňují výhradně v trestním řízení.

Podstatou práva na soudní ochranu je co nejširší možnost obrátit se na soud, tj. zahájit soudní řízení, jakož i povinnost státu zajistit, aby proces proběhl adekvátním způsobem. Součástí tohoto práva není, aby byl vydán rozsudek určitého obsahu, protože ten určí teprve průběh a výsledek procesu. Proto je právo na soudní ochranu spojeno s tvrzením o tom, že něčí právo bylo porušeno nebo ohroženo bez ohledu na to, zda ten, kdo se obrací na soud, je skutečně nositelem práva, o jehož ochranu jde. Toto pojetí práva na soudní ochranu se promítá do řady procesních institutů, např. do definice účastníka řízení, do pojetí žalobního práva, do koncepce opravných prostředků apod.

Právo na soudní ochranu úzce souvisí se vzájemným vztahem práva objektivního (práva obsaženého v právních normách) a práva subjektivního (uplatnitelných oprávnění jednotlivých právních subjektů). V právní filozofii existují k řešení tohoto vztahu různé přístupy. Bez ohledu na tuto různost pohledů je možné konstatovat, že soudnictví je spjato především s ochranou subjektivních práv a že právo na soudní ochranu znamená proto ochranu

subjektivního práva. To ovšem neznamená, že by ochrana objektivního práva ležela mimo oblast působnosti soudnictví. Je tomu tak především proto, že poskytnutím ochrany subjektivním právům se chrání i společenský řád, vyjádřený v právu objektivním (typicky v soudnictví trestním, ale i v ostatních druzích soudnictví). Kromě toho i procesní úprava jednotlivých druhů soudnictví obsahuje řadu ustanovení, jejichž cílem je dosáhnout realizace objektivního práva.

Právo na soudní ochranu není jediným prostředkem ochrany subjektivních práv. Je však možné konstatovat, že je základním prostředkem ochrany těchto práv a že jako takové je pojímáno jak v mezinárodněprávních dokumentech, tak v ústavních předpisech. Proto jiná právní ochrana (např. ochrana ve správním řízení) je zásadně připuštěna jako výjimka z ústavního principu, která se musí opírat o zákon. Přitom oficiální interpretace čl. 6 Evropské úmluvy jej vykládá tak, že i v případech, kdy je možná jiná právní ochrana subjektivních práv než soudní, je třeba připustit konečné slovo soudu alespoň v jedné instanci, a to v plném rozsahu rozhodování.

Za základní prostředek ochrany subjektivního práva lze jeho soudní ochranu považovat především proto, že při soudní ochraně práv záleží výlučně na oprávněném subjektu (tj. na nositeli subjektivního práva), zda se bude domáhat této ochrany. Paternalistické zásahy, při nichž se o realizaci subjektivního práva stará někdo jiný (obvykle státní orgán), nejsou v souladu s právem na soudní ochranu. Při nich se oprávněnému subjektu odnímá možnost volby, zda chce nebo nechce svá práva uplatňovat, která je jednou z neodmyslitelných komponent každého subjektivního práva; pokud možnost takové volby není, stává se z práva povinnost.

Druhým důvodem priority soudní ochrany před jinou ochranou je okolnost, že soudy jsou orgány nezávislé a nestranné. Jde o jejich specifika, která je odlišují od jiných státních orgánů a která jsou součástí jejich pojmového vymezení. Nestrannost a nezávislost soudů nejsou ovšem samoúčelné, ale jde o principy funkční. Jejich funkčnost spočívá v tom, že existují určité záležitosti, které musí být řešeny jedině takovými orgány, které mají tyto vlastnosti. Právo na soudní ochranu z tohoto hlediska zajišťuje ochranu, která jediné je přiměřená.

Objektivní pojetí soudnictví

Jestliže soudy jsou nezávislými státními orgány, na něž se právní subjekty mají právo obrátit v zájmu ochrany svých práv, potom nabývá důležitosti otázka, jak vymezit okruh jejich činnosti. Pro okruh činnosti orgánů určitého typu bývá užíváno termínu „působnost“ nebo termínu „pravomoc“. Termínu „působnost“ se užívá zejména v právu ústavním, správním a jiných odvětvích veřejného práva (v těchto odvětvích se za „pravomoc“ označuje oprávnění používat určitých právních prostředků). V procesním právu se okruh činnosti soudu označuje jako „pravomoc“; tento termín je zavedený i legislativně (srov. § 7 občanského soudního řádu) a v podstatě odpovídá termínu „působnost“.

Pravomoc soudů vymezuje rozsah záležitostí, které jsou soudy oprávněny i povinny projednávat a rozhodovat. Pravomoc soudů stanoví hranice pro jejich činnost vůči orgánům jiného typu. Zároveň stanoví zákaz, aby rozhodování záležitostí, nacházejících se uvnitř této hranice, prováděl jiný státní orgán než soud. Tato výlučnost pravomoci soudů zakládá i jejich povinnost o těchto věcech řádně rozhodovat; na její neplnění nazíráme proto jako na odpírání spravedlnosti („*denegatio iustitiae*“).

Hlediska obsažená v pojmu pravomoc soudu vyžadují, aby soudní pravomoc byla stanovena právní normou. Jde však o to, zda její stanovení závisí pouze na úvaze a vůli zákonodárce, tedy pouze na hlediscích vhodnosti a účelnosti, anebo zda se přitom zákonodárce musí řídit určitými objektivně podmíněnými principy.

Požadavek, aby soudní pravomoc vyhovovala určitým objektivním principům, vyplývá již z ústavního práva na soudní ochranu v situacích, kdy mezi subjekty dochází ke konfliktu. Při nekonfliktní aplikaci se subjekty normě dobrovolně podřizují, aniž by ji jakkoli zpochybňovaly (např. uzavření smlouvy, respektování vlastnictví, dodržení dopravního předpisu atd.). Jinak je tomu při vzniku konfliktní situace, která se projeví jako **spor o právo**, jako porušení normy nebo jako jiný střet mezi právními subjekty. Tuto konfliktní situaci nemohou zpravidla zúčastněné subjekty vyřešit samy; je třeba, aby její řešení provedl další subjekt, který by jednak **vystupoval jako „nezúčastněný třetí“ a jednak byl nadán takovou autoritou, která může vynutit prosazení jeho řešení**. Při této činnosti musí vyřešit spor o právo nebo jiné pochybnosti o uplatnění právní normy; proto nejde v tomto případě o prostou aplikaci práva, ale vlastně o jeho „dotváření“, tj. o určitou kon-

kretizaci abstraktní normy. Subjektem, který vystupuje jako nezúčastněný třetí, je soud. Řešení konfliktních právních situací proto objektivně určuje jeho pravomoc.

Tím se však vymezení pravomoci soudů nevyčerpává; soudy jako státní orgány byly vytvořeny proto, aby řešily právní konflikty. Jakmile však existují, mohou jim být svěřeny i další záležitosti, které konfliktní povahu nemají. Tím dochází k rozšíření jejich pravomoci i na další právní oblasti. Toto rozšíření by ovšem nikdy nemělo být v nesouladu se základní funkcí soudu, popř. ztěžovat její výkon. (Příkladem, kdy dochází k rozšiřování soudní pravomoci nad její základní rámec, je většina případů nesporného řízení v civilním řízení.)

Druhy soudnictví

Pravomoc soudu při jejím objektivním pojetí není spojována s okruhem hmotněprávních vztahů, které patří do určitých právních odvětví, ale je pojímána obecně (spory o právo plus věci výslovně soudům svěřené). Přesto hmotněprávní povaha práv, jimž je poskytována ochrana, podstatně ovlivňuje činnost soudu, a to natolik, že můžeme mluvit o diferenciaci soudnictví na jeho jednotlivé druhy, a to na **soudnictví civilní, soudnictví trestní, soudnictví správní a soudnictví ústavní**. Tato diferenciaci se projevuje především v rozdílné úpravě předmětu řízení a dále v rozdílné úpravě postupu soudů a dalších subjektů, tedy ve sféře procesní.

Jednotlivé druhy soudnictví se vyvinuly historicky. Soudní proces byl původně jednotný a měl povahu projednání sporu mezi dvěma stranami bez ohledu na to, jakého práva se tento spor týkal. Z tohoto jednotného procesu se postupně z různých důvodů vydělují jednotlivé druhy soudnictví. Na původní jednotný proces po tomto vydělení druhů soudnictví navazuje civilní proces (a to zejména svou formou sporného řízení). Nicméně i on se od původní jednotné procesní formy liší, protože již není používán univerzálně, ale s prioritním zaměřením na právní ochranu v oblasti soukromého práva.

První diferenciaci soudního procesu proběhla ještě ve středověkém právu a spočívala v osamostatnění trestního procesu. Jejím důvodem byla okolnost, že stát na sebe vzal další funkci, totiž ochranu veřejného pořádku. V důsledku toho začal v soudním procesu vystupovat ve dvou rolích, nejen jako soud rozhodující spor, ale i jako žalobce, který jej zahajuje. Tato dvojí státní role vyžadovala i promítnutí do procesu.

Další diferenciaci proběhla až v moderním právu (zejména v 19. století) a spočívá ve vzniku správního soudnictví. Souvisí s tím, že s rozvojem státní správy dochází k situacím, v nichž správní orgány rozhodují i o subjektivních právech anebo do nich jinak zasahují. Soudní ochrana těchto práv probíhá následně po zásazích státní správy. Hlavním specifikem řízení, v němž se tato ochrana poskytuje, je určité „dotvoření“ prvků sporu, spočívající v tom, že správní orgán se stane jednou ze stran sporu a pro účely sporu ztrácí své nadřazené postavení, jaké ve veřejnoprávním vztahu má.

Konečně poslední diferenciaci soudního procesu souvisí se vznikem ústavního soudnictví. Spočívá ve zvláštních formách ochrany ústavních práv jako práv, která stát jednotlivým subjektům zvláštním způsobem zaručuje.

Vedle uvedených druhů soudnictví bývají někdy uváděny ještě další druhy, např. soudnictví volební, soudnictví pojišťovací, soudnictví pracovní, soudnictví obchodní, soudnictví vojenské. Tyto další druhy soudnictví neovlivňují základní diferenciaci soudnictví na čtyři výše uvedené druhy; existují jen v některých právních řádech a uplatňují se většinou jen jako určité zvláštnosti v rámci druhů základních.

Druhy soudnictví ovšem musíme rozlišovat od druhů civilního procesu. Zatímco druhy soudnictví představují základní diferenciaci soudnictví (a procesního práva), týkají se druhů civilního procesu pouze soudnictví civilního (tedy pouze jednoho z druhů soudnictví) a jeho procesní stránky.

Kapitola 2 SOUDNICTVÍ A STÁT

Soudnictví jako funkce státu

Právo na soudní ochranu se řadí mezi základní práva, která jsou zaručována ústavně i nadnárodně. Spolu s ostatními základními právy, která jsou takto legislativně vyjádřena, je právo na soudní ochranu subjektivním právem vůči státu (subjektivním právem veřejnoprávní povahy). Z něho vyplývá povinnost státu, aby zajistil výkon soudnictví.

Stát ovšem zajišťoval soudnictví i předtím, než byla formulována a legislativně vyjádřena základní práva. Zajištění výkonu soudnictví patří k civilizačním přínosům, které má stát od počátku své existence. Soudnictví má nezastupitelné místo mezi institucemi, jejichž prostřednictvím stát překoná-

Určení otcovství souhlasným prohlášením rodičů (§ 415 a § 416 ZŘS)

Předmět a účel řízení

Pro toto řízení je charakteristické, že nejde o klasické řízení ve věci samé, neboť v něm soud nevydává žádné meritorní rozhodnutí. Role soudu spočívá pouze v zaznamenání souhlasného prohlášení rodičů o určení otcovství k dítěti. Toto prohlášení je v hmotném právu upraveno jednak pro případ předvídaný v § 777 OZ (dítě se narodí v době mezi zahájením řízení o rozvod manželství a třístým dnem po rozvodu manželství, příp. v době mezi zahájením řízení o neplatnost manželství a třístým dnem po prohlášení manželství za neplatné), jednak pro případy předvídané v § 779 an. OZ, tj. jde o dítě, k němuž nebylo otcovství určeno podle § 776 OZ (domněnka otcovství svědčící manželu matky), podle § 777 OZ (srov. již výše) a ani podle § 778 OZ (neprovdané ženě se narodí dítě počaté umělým oplodněním). Může být učiněno před matričním úřadem nebo před soudem (nezletilý, který není plně svéprávný, činí prohlášení vždy před soudem). Ustanovení § 415 ZŘS o **určení otcovství k dítěti neprovdané matky** a § 416 ZŘS o **určení otcovství souhlasným prohlášením matky, manžela a domnělého otce** vytváří pro tento postup soudu příslušný procesní rámec.

Zahájení a průběh řízení

K řízení jsou **věcně příslušné** okresní soudy (§ 3 odst. 1 ZŘS).

Místní příslušnost je v obou případech (§ 415 ZŘS a § 416 ZŘS) řešena odkazem na úpravu místní příslušnosti pro řízení o určení a popření otcovství (srov. výklad níže).

Narodí-li se dítě, u něhož otcovství není určeno zákonnou domněnkou svědčící manželu matky ani souhlasným prohlášením rodičů před matričním úřadem, zahájí soud **řízení o určení otcovství k dítěti neprovdané matky** podle § 415 ZŘS. V něm vyslechne toho, koho matka označuje za otce, zda uznává, že je otcem. Dojde-li k souhlasnému prohlášení rodičů o otcovství, uvede to soud v protokolu a oznámí to matričnímu úřadu, který vede knihu narození, v níž je dítě zapsáno (§ 415 odst. 2 ZŘS). Nedojde-li takto k určení otcovství, může matka (jako jedna z aktivně legitimovaných osob) podat návrh na určení otcovství podle § 783 OZ. Pokud tak v přiměřené době neučiní, je **na uvážení soudu**, zda jmenuje dítěti opatrovníka

(srov. dikci „*může soud jmenovat dítěti opatrovníka*“), jehož úkolem by bylo podat návrh podle § 783 OZ jménem dítěte a v tomto řízení dítě zastupovat (§ 415 odst. 3 ZŘS). Jedná se o změnu ve srovnání s úpravou obsaženou dříve v § 73 OSŘ, podle kterého bylo v této situaci jmenování opatrovníka dítěti obligatorní. Důvodem pro změnu právní úpravy byly obtíže, které vznikaly při výslovném nesouhlasu matky s vedením paternitního řízení.

Narodí-li se dítě v době mezi zahájením řízení o rozvodu manželství nebo o neplatnost manželství a třístým dnem po rozvodu manželství (nebo prohlášení manželství za neplatné), může manžel matky (či její bývalý manžel), matka i muž, který o sobě tvrdí, že je otcem dítěte, podat **návrh** na zahájení **řízení o určení otcovství souhlasným prohlášením matky, manžela a domnělého otce**. V tomto řízení vyslechne soud matku, manžela (či bývalého manžela) i toho, kdo prohlašuje, že je otcem dítěte. Dojde-li k souhlasnému prohlášení rodičů o otcovství, uvede to soud v protokolu a oznámí to matřičnímu úřadu, který vede knihu narození, v níž je dítě zapsáno.

Řízení o určení a popření otcovství (§ 417 až § 425a ZŘS)

Předmět a účel řízení

Pokud jde o určení otcovství, je účelem tohoto řízení určení otcovství k dítěti v těch případech, kdy k určení otcovství nedošlo *ex lege* (otcovství manžela matky, otcovství k dítěti narozenému z umělého oplodnění) ani na základě souhlasného prohlášení rodičů (ať už učiněného podle § 777 OZ, či podle § 779 an. OZ). V takovém případě může matka, dítě i muž, který tvrdí, že je otcem, navrhnout, aby otcovství určil soud (srov. § 783 OZ). Vzhledem k tomu, že určení otcovství je založeno na systému domněnek, nelze vyloučit, že v konkrétním případě dopadne domněnka otcovství na muže, který jím ve skutečnosti (totiž biologicky) není. Z toho důvodu je tento muž oprávněn své otcovství popírat (srov. § 785 až § 793 OZ). K popření otcovství musí rovněž dojít jedině v řízení před soudem.

Zahájení a průběh řízení

K řízení jsou **věcně příslušné** okresní soudy (§ 3 odst. 1 ZŘS).

Místně příslušný je obecný soud dítěte. Nelze-li takto místně příslušný soud určit, je dána místní příslušnost obecného soudu matky (§ 417 ZŘS). Pro stanovení místně příslušného soudu je tudíž třeba vyjít v případě dítěte,

kteřé dosud nenabylo plné svéprávnosti, z § 4 odst. 2 ZŘS (tj. soud, v jehož obvodu má toto dítě na základě dohody rodičů nebo rozhodnutí soudu, popřípadě jiných rozhodujících skutečností své bydliště). Nabylo-li již dítě plné svéprávnosti, je třeba místní příslušnost určit podle § 85 odst. 1 (zásadně bydliště fyzické osoby) OSŘ ve spojení s § 1 ZŘS. Stejným způsobem se určí také obecný soud matky dítěte.

Účastníky řízení jsou žena, která dítě porodila (tj. matka dítěte), dítě a muž, který o sobě tvrdí nebo o němž je tvrzeno, že je otcem dítěte (domnělý otec), nebo jehož otcovství má být popřeno. Vzhledem k závažnosti právních následků určení otcovství připouští hmotné právo jako výjimku z obecného pravidla možnost určit při splnění zákonných předpokladů otcovství i po smrti domnělého otce (srov. § 783 odst. 3 OZ a § 784 OZ). Vzhledem k tomu jsou upravena zvláštní pravidla pro případ ztráty způsobilosti být účastníkem řízení (srov. blíže § 421 ZŘS).

Řízení se zásadně zahajuje na návrh (§ 418 a § 419 ZŘS). **Řízení o určení otcovství** však soud zahájí i bez návrhu tehdy, bylo-li pravomocně určeno, že manželství zde není (§ 418 odst. 2 ZŘS, srov. k tomu též § 378 ZŘS). **Řízení o popření otcovství** podle § 419 ZŘS lze zahájit i bez návrhu tehdy, bylo-li otcovství určeno souhlasným prohlášením rodičů a zároveň to vyžaduje zřejmý zájem dítěte a mají-li být naplněna ustanovení zaručující základní lidská práva (toto ustanovení úzce souvisí s § 793 OZ, jehož účelem je bránit nezákonným manipulacím s dětmi).

S řízením o určení otcovství (ovšem vyjma určení otcovství souhlasným prohlášením podle § 415 či 416 ZŘS) **je spojeno** řízení o péči o nezletilé dítě a o výživě nezletilého dítěte (§ 422 ZŘS).

Rozhodnutí a opravné prostředky

Ve věci samé rozhoduje soud **rozsudkem** (§ 423 ZŘS). Výrok pravomocného rozsudku je závazný pro každého (nejen pro účastníky řízení), neboť se jedná o statusovou věc (srov. § 27 ZŘS).

Není vyloučeno, aby i během řízení o určení otcovství došlo k určení otcovství souhlasným prohlášením matky a muže. Pokud se tak stane (ať už podle § 415, nebo § 416 ZŘS), je třeba řízení o určení otcovství **zastavit**.

V zájmu zachování právní jistoty ve statusových vztazích je podání návrhu na zahájení řízení o popření otcovství omezeno určitými lhůtami (srov. § 785 an. OZ). Vzhledem k dřívějšímu vývoji judikatury týkající se těchto lhůt (srov. zejm. Pl. ÚS 15/09) je jejich právní úprava v OZ pojata méně restriktivním způsobem, než tomu původně bylo v zákoně o rodině

č. 94/1963 Sb. To se projevuje zejména v § 792 OZ, který dává soudu možnost uvážení, zda v případě podání návrhu na popření otcovství po uplynutí popěrné lhůty její zmeškání v zájmu dítěte a veřejného pořádku promíne. Na toto ustanovení pak navazuje zvláštní úprava **prominutí zmeškání lhůty** v § 425 ZŘS. Podle tohoto ustanovení tak může soud učinit ve lhůtě 4 měsíců od podání návrhu. K rozhodnutí o prominutí zmeškání lhůty soud nařídí jednání jen tehdy, je-li to třeba. Po právní moci rozhodnutí o návrhu na prominutí zmeškání lhůty nařídí soud jednání. Rozhoduje-li o zamítnutí návrhu z důvodu podání po uplynutí popěrné lhůty, není třeba jednání nařizovat.

Pro **opravné prostředky** zásadně tedy platí obecná úprava v § 28 až § 30 ZŘS, ovšem s jednou odchylkou (srov. dále). **Odvolání** (§ 28 ZŘS ve spojení s § 201 a násl.) je přípustné. Přípustné jsou rovněž všechny **mimořádné opravné prostředky** [řízení o určení nebo popření rodičovství (tj. jak otcovství, tak i mateřství) je jednou z výjimek z obecně stanovené nepřípustnosti dovolání v rodinněprávních věcech (srov. § 30 ZŘS)].

Výše zmíněná odchylka je upravena v § 425a ZŘS a týká se žaloby na obnovu řízení, a to objektivní lhůty pro její podání. Tato lhůta je podle obecné úpravy zásadně tříletá (srov. § 233), s jednou výjimkou, kdy je možno tuto žalobu podat i po uplynutí této lhůty (srov. § 233 odst. 2). Ustanovení § 425a ZŘS (vložené do ZŘS zák. č. 296/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, a některé další zákony) obsahuje druhou výjimku prolamující tříletou objektivní lhůtu pro podání žaloby na obnovu řízení, a to pokud jde o řízení o určení nebo popření otcovství. Žalobu na obnovu řízení lze v těchto řízeních podat (také) po 3 letech od právní moci napadeného rozhodnutí, jsou-li kumulativně splněny tyto předpoklady: a) otcovství bylo určeno soudem přede dnem 31. prosince 1995 a zároveň b) jsou tu nové důkazy, které souvisí s novými vědeckými metodami, které v původním řízení nebylo možné použít.

Účelem této úpravy je umožnit *de facto* popřít otcovství i přesto, že bylo v minulosti určeno rozhodnutím soudu, ukáže-li se na základě rozboru DNA zúčastněných osob, že soud otcovství určil v rozporu s biologickou realitou (když v minulosti nebyl rozbor DNA jako důkazní prostředek běžně dostupný). Zákonodárce tak zároveň reaguje na judikaturu Evropského soudu pro lidská práva, který je toho názoru, že při neexistenci řízení, které by umožnilo uvést do souladu takto vzniklou právní situaci s biologickou realitou, není zachována spravedlivá rovnováha mezi dotčenými zájmy,

včetně zájmů chráněných článkem 8 Evropské úmluvy (srov. zejm. Paulík proti Slovensku, č. 10699/05, rozsudek ze dne 10. října 2006 a Shofman proti Rusku, č. 74826/01, rozsudek ze dne 24. listopadu 2005).

Řízení o určení a popření materství (maternitní spor) – § 426 ZŘS

Řízení o určení a popření materství (maternitní spor) je v § 426 ZŘS upraveno pouze odkazem na přiměřené užití ustanovení o řízení o určení a popření otcovství, proto lze odkázat na výklady k němu. V praxi se tato řízení vyskytují ojediněle. Maternitní spor může mít podobu **negativní** (předmětem řízení je určení, že určitá žena, ač je jako matka zapsána v matričních dokladech určitého dítěte, toto dítě neporodila, tedy jeho matkou ve skutečnosti, resp. ve smyslu § 775 OZ, není), nebo **pozitivní** (předmětem řízení je určení, že určitá žena, která v matričních dokladech určitého dítěte zapsána není, toto dítě porodila, tedy že je jeho matkou ve smyslu § 775 OZ).

§ 4

ŘÍZENÍ VE VĚCECH OSVOJENÍ

Ve srovnání s úpravou osvojení obsaženou původně v zákoně o rodině doznal v občanském zákoníku tento institut četných a zásadních změn (srov. § 794 an. OZ). Tato skutečnost se samozřejmě odráží také v procesním právu. Řízení ve věcech osvojení je v ZŘS nově pojato jako řízení, v jehož rámci budou probíhat samostatná řízení dílčí (zejm. řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení a řízení o osvojení). Z tohoto hlediska se takto pojaté řízení podobá řízení ve věcech péče soudu o nezletilé (řízení ve věcech osvojení však pod řízení ve věcech péče soudu o nezletilé nespadá). V návaznosti na hmotněprávní úpravu se řízení ve věcech osvojení (§ 427 až § 451 ZŘS) dělí na **řízení ve věcech osvojení nezletilého** (§ 427 až § 444 ZŘS) a na **řízení o osvojení zletilého** (§ 445 až § 451 ZŘS).

Kapitola 1 ALTERNATIVNÍ ŘEŠENÍ SPORŮ

Ochrana a prosazení soukromého práva (ochrana subjektivních práv) se zásadně děje ochranou soudní. Takový vztah hmotného a procesního práva odráží i recentní znění Občanského zákoníku (§ 12 OZ). Současně je však možné, aby nositelé soukromoprávních práv a povinností využili některou z forem mimosoudního řešení sporů. Pro tyto formy používá právní praxe i teorie souhrnně označení zkratkou ADR (z anglického označení *the alternative disputes resolution*). Toto označení zdařile vyjadřuje postavení těchto forem ve vztahu k soudnímu řešení sporů, jsou jeho alternativou. Využití mimosoudního řešení sporu však není pojmově možné tam, kde soukromé právo předpokládá, že právní skutečnosti, s níž je spojen vznik práv a povinností, musí být rozhodnutí soudu (např. mezi tyto patří otázky právního statusu fyzických osob – omezení svéprávnosti, určení otcovství atp.). Jednotlivé formy mimosoudního řešení sporů (mj. negociace, mediace, konciliace) se navzájem liší, např. podle míry formálnosti, přesto však je možné vyvodit principy, které jsou jim společné. Za takové principy lze označit mj. neveřejnost řešení sporu, vliv stran na průběh a výsledek mimosoudního řešení, rychlost, nižší náklady pro strany, u některých forem i odbornost a další.

Nejrůznější formy ADR se postupně historicky etablují a vyvíjejí, a to v zemích různých právních systémů. Britská a americká doktrína se neshodují v závěru, zda rozhodčí řízení (arbitráž) metodou ADR je, či není. Důvodem je především to, že arbitráž je ve srovnání s ostatními metodami ADR relativně formálnější (například probíhá podle rozhodčích řádů rozhodčích soudů) a její výrok je zásadně závazný a vynutitelný. Česká doktrína civilního procesu dokonce považuje rozhodčí řízení za druh procesu, který se od procesu soudního liší osobou, která rozhoduje, a dále pak některými dalšími parametry řízení. Pojmové vymezení mimosoudního řešení může tedy být takové, že se za něj považuje jakákoli forma řešení sporu, která se provádí mimo soud. Tomuto vymezení lze pochopitelně vytýkat nepřesnost. Podstatnější než striktní vymezení však je, aby jedinci měli možnost využít nějakou formu mimosoudního řešení sporu, které se od soudního řešení přirozeně liší, kdykoli tak učinit chtějí. Mimosoudní řešení sporu má obecně potenciál přinést namísto autoritativního výroku soudu řešení, které může být ve větším souladu se zájmy stran na obnovení důvěry, a tím

i výhodu k jejich další možné dobré kooperaci. Proto je vhodné například v dlouhodobých vztazích soukromého práva, ať jde již o vztahy práva občanského, obchodního, rodinného, pracovního, anebo práv k výsledkům duševní činnosti. Tradiční metody alternativního řešení představují negociace, konciliace a mediace. V praxi se pak využívají nejrůznější hybridní metody (např. renegociace) anebo se metody různě kombinují a navazují (med-arb nebo arb-med anebo medaloo – mediation and last offer arbitration nebo mini-trial). Mohou se lišit např. podle míry formálnosti, podle toho, zda je třeba třetí osoby k řešení, nebo se rozlišují na předarbitrážní a arbitrážní formy.

Celosvětový rozvoj mimosoudního řešení sporů podporuje mj. i zájem nejvýznamnějších světových institucí, jako je např. ICC (Mezinárodní obchodní komora), na rozvoji obchodního styku. Paralelně s tím se, a to i vlivem působení práva EU, významně rozvíjí mimosoudní řešení sporů spotřebitelů. Spotřebitelé představují v právních vztazích subjekt, který by vzhledem k povaze i rozsahu nároku bez adekvátní podpory systémem mimosoudního řešení sporů mohl snadno rezignovat na ochranu práv, a to i kvůli nákladnosti soudního řízení, riziku prohry v řízení a formální náročnosti soudního řízení pro laika. I proto Evropská komise podporuje a sleduje aktivity členských států v této oblasti. Tedy zda a jak jsou naplněny požadavky plynoucí z norem práva EU, které sledují podporu a rozvoj mimosoudního řešení spotřebitelských sporů v právních rádech členských států.

Kapitola 2 METODY ALTERNATIVNÍHO ŘEŠENÍ SPORŮ

Předarbitrážní metody (negociace, konciliace, mediace a další)

Negociace je zejména doktrínou common law uznávána jako plnohodnotná forma mimosoudního řešení sporů. Studijní programy mnoha škol zařazují techniky a metody vyjednávání jako jednu z tzv. soft skills. Vyjednávání je obecně vnímáno jako proces předcházející uzavření smlouvy. Proces,

který zahrnuje vyjednání jednotlivých podmínek, které se stanou obsahem smlouvy. Lze jej však stejně tak vymezit jako metodu, která nastoupí v okamžiku, kdy dojde k neshodám ze sjednané smlouvy. Na doklad tvrzení, že jde o dokonce právem petrifikovaný způsob řešení sporu, lze uvést čl. 3 Uniform Commercial Code, platného ve všech státech USA, upravující jednotlivé (formalizované) instrumenty vyjednávání.

Obecně pak představuje vyjednávání formu mimosoudního řešení sporů, která zásadně nezahrnuje intervenci třetích osob a je tak plně v dispozici stran sporu.

Pokud mají strany smluvu arbitráž, lze i tak využít řadu normovaných postupů, kterými lze vlastnímu arbitrážnímu řízení předejít. Za předarbitrážní metody se obecně považují zmíněná negociace, konciliace a mediace.

V jejich rámci lze využít i speciální etablované a normované postupy jako např. **dispute board**, která se často využívá např. v oblasti sporů ve výstavbě. Jde o zcela běžně využívaný postup, ačkoli nepředpokládá žádnou institucionální podporu a je zcela v dispozici stran, jaký mechanismus se pro takové řešení sporu smluví. Právě proto, že jde o známou a běžně využívanou formu řešení právních i skutkových otázek, instituce jako ICC, FIDIC nebo Světová banka mají pro takové postupy normovány doporučené standardy.

Za další předarbitrážní formu urovnání sporu lze považovat **expertní zásah** (EI z anglického *expert intervention*). V tomto typu řešení sporu je povolán expert podle volby stran k posouzení skutkových otázek sporu (např. zda byly dodrženy technologie při naplňování smlouvy). I zde platí, že strany mohou tento postup podrobněji smluvně upravit podle vzájemných dohodnutých podmínek. Podobně jako pro dispute board platí, že tento institut má podporu ze strany ICC (Mezinárodní obchodní komory, resp. ICTE, tj. Mezinárodního střediska pro technickou expertizu).

Mezi konkrétní předarbitrážní metody mimosoudního řešení sporu lze řadit i **předarbitrážní řízení před arbitrem** (prearbitral referee procedure). Pro lepší představu lze tento postup obecně přiblížit jako urgentní zásah ve vztazích ze strany rozhodce. Ve vztazích může právě potřeba okamžitého, byť prozatímního zásahu vyvstat. I tento postup je předvídan Arbitrážními pravidly ICC (kdy takové rozhodnutí může vydat zvláštní arbitr pro naléhavé opatření nebo soudce, v případě, že by smlouva nebyla sjednána písemně).

Zprostředkování (mediace)

Mediace je metoda urovnání sporu mezi dvěma stranami. Je to metoda mimosoudního řešení sporu, kterou lze obecně popsat jako asistované vyjednávání. Asistenci stranám poskytne nestranná třetí osoba kvalifikovaná speciálními vyjednávacími dovednostmi a schopnostmi. Mediace může spočívat v nalezení podmínek pro vzájemné jednání obou stran a nalezení východiska. Role mediátora se liší podle mluveného mediačního stylu (od facilitativního přes evaluativní k transformativnímu). V České republice patří mediace mezi právem regulované metody, a to od r. 2012.

Stejně jako další metody mimosoudního řešení sporu se mediace postupem času rozvíjí, a proto lze v jejím rámci vysledovat vnitřní strukturovanost do jednotlivých přirozených fází či etap, které mají vést k nalezení oboustranně přijatelného východiska a řešení sporu.

Konciliace (smírcí řízení)

Vymezení **konciliace** není jednoznačné, podle některých autorů jde o samostatnou metodu či formu mimosoudního řešení. Někteří ji považují za variantu mediace. Konciliaci lze obecně vymežit jako proces za účasti konciliátora (třetí osoby), kterým má být nalezeno smírné řešení sporu.

Rozhodčí řízení

Rozhodčí řízení (arbitráž) představuje z hlediska formálnosti mimosoudní řešení sporů nejvíce formalizované. Česká doktrína jej považuje za druh procesu. Ve srovnání s ostatními formami mimosoudního řešení sporů je výsledkem arbitráže zásadně závazný autoritativní výrok (rozhodčí nález), který je titulem pro výkon rozhodnutí, a dokonce v mezinárodním právním prostředí (tzv. Newyorská úmluva z r. 1958 zaručuje signatářským zemím, že rozhodčí nález bude moci být uznán a vykonán v jiné signatářské zemi, než ve které byl vydán). Obecně představuje arbitráž efektivní mimosoudní řešení majetkových sporů pro případy, kde objektivní právo dává stranám možnost rozhodčí smlouvou vyloučit pravomoc soudu a založit pravomoci institucionální arbitráže (pravomoc některého ze stálých rozhodčích soudů) anebo arbitráže *ad hoc* (tj. jednotlivých rozhodců).

Arbitráž podle práva, arbitráž přátelským urovnáním („*amiable composition*“) a arbitráž podle ekvity („*ex aequo et bono*“)

Nejobvyklejším způsobem rozhodování v rozhodčím řízení je rozhodování podle práva určitého státu (podle obecně závazných právních předpisů, případně předpisů stavovských – burzovních řádů apod. v případě tuzemských sporů). Možné je ale také rozhodování na základě přátelského urovnání („*amiable composition*“) nebo dle ekvity („*ex aequo et bono*“). Nejde o totožné případy, společná je jim pouze možnost rozhodců odklonit se při rozhodování sporu od objektivního práva. Při přátelském urovnání mají rozhodci pozici stran v tom smyslu, že mohou aplikovat normy určitého práva, stejně jako by ho na jejich místě mohly aplikovat strany – musí tedy respektovat pouze kogentní normy daného práva a mohou se odchýlit od norem dispozitivních.

Rozhodnutí arbitrů může být založeno i na ekvité, tedy na obecném pojímání spravedlnosti, „*ex aequo et bono*“. Rozhodci jsou v takovém případě oprávněni zcela pominout právní normy relevantního právního řádu, musí se však řídit obsahem pojmu ekvity v rámci jeho vývoje v mezinárodním právu veřejném. Rozhodci tedy musí rozhodnout v souladu s mezinárodním veřejným pořádkem.

Na základě dohody stran může být také předmětem rozhodčího řízení zaplňování smluvních mezer určité smlouvy.

Modelový průběh rozhodčího řízení

Neexistuje jednotný model pro jednotlivá rozhodčí řízení. Povaha věci, skutková nebo právní složitost sporu, rozdílná povaha nebo i počet stran, zájem na určitém procesním postupu mají vliv na povahu každého jednotlivého řízení. Lze ovšem hovořit o průměrné variantě, která se vyskytuje nejčastěji: o institucionalizované arbitráži se dvěma stranami, třemi rozhodci, průměrnou složitostí sporu a průměrnou výší hodnoty předmětu sporu.

Rozhodčí řízení se zahajuje oznámením požadavku žalobce žalovanému (žalobou) nebo, jde-li o institucionalizovanou arbitráž, doručením rozhodčí žaloby rozhodčí instituci. Žaloba musí obecně obsahovat označení stran, rozhodčí smlouvu, veškerá procesní ujednání stran nebo návrhy žalobce, uhrazení poplatku nebo odměny rozhodců, určení požadovaného plnění

a úvodní prohlášení o tomto nároku. Pokud rozhodčí smlouva vyžaduje jmenování rozhodce každou ze stran, může (nebo musí) žalobce již v žalobě jmenování provést. Žalovaný má po obdržení žaloby stanovenou lhůtu na žalobní odpověď a případné jmenování svého rozhodce.

Rozhodci jmenovaní stranami jmenují předsedajícího rozhodce. Nemohou-li se na něm shodnout, jmenuje jej nezávislá instituce, případně soud. Tato instituce může také jmenovat rozhodce strany, jestliže tato svého rozhodce nejmenovala včas.

Následuje fáze předcházející arbitrážnímu jednání, při které je třeba vyřešit podrobnosti týkající se vedení řízení, posoudit existující předběžné otázky, určit předmět sporu a případné vzájemné nároky prostřednictvím detailních písemných vyjádření nebo i setkání stran. Pro postup arbitrážního řízení nestačí pouhé popření žalobních nároků žalovaným, je třeba, aby každá námitka či jiná procesní obrana byla odůvodněna.

Při předběžném jednání se mohou všechny procesní subjekty (i rozhodci) seznámit s ostatními, vyměnit si předběžná stanoviska a určit směr případné shody o procesních otázkách. Zejména se musí stanovit lhůty pro předkládání příslušných písemných návrhů před zahájením jednání ve věci samé. Předběžné jednání připraví obvykle předsedající rozhodce během měsíce nebo dvou. Výsledkem má být memorandum shrnující nároky stran a popisující otázky, které má rozhodčí orgán řešit, včetně určení místa řízení, podrobností procesní povahy a předběžných otázek. Obvykle se zde také řeší námitky vůči pravomoci, návrhy na vyloučení rozhodce, na určení rozhodných norem, určení procesního postupu v řízení a také to, zda bude rozhodčí řízení probíhat jako celek nebo zda se strany dohodnou na rozdělení řízení o základu nároku a o jeho výši (v případě zamítnutí nároku v jeho základu nebude třeba se zbytečně zabývat určením výše nároku).

V této fázi může být řešeno i předkládání a provádění důkazů, na které navazuje shromáždění důkazů, které provádějí strany především v písemné podobě. Strany mají také důkazní povinnost, vzhledem k povaze řízení však předkládají skutečnosti v písemné podobě (prohlášení svědků nebo znalců, protokoly o ohledání věcí nebo místa apod.). To vede k tomu, že strany předkládají jen důkazy „ve svůj prospěch“, k čemuž je třeba při hodnocení důkazů přihlídnout. Může se ale stát, že určité důkazní prostředky má k dispozici výlučně ta strana, jíž nejsou k prospěchu a která je nehodlá použít (nebo nehodlá připustit ani jejich existenci).

Řešení této situace je různé. Německá praxe užití takového důkazu nepřipouští vůbec, anglické nebo americké právo je připouští poměrně široce vzhledem k tomu, že zadržení důkazu není možné, pokud by samo o sobě vedlo k mimořádně nespravedlivému výsledku. Mezinárodní pojetí je kompromisní a vychází z použitelnosti důkazu přesně určeného, který již byl v minulosti poskytnut třetím osobám, a nemá tedy čistě vnitřní povahu. Po výměně důkazů může proběhnout hlavní jednání. Nemusí se tak stát, jestliže se strany dohodnou, že rozhodci mohou rozhodnout na základě písemných důkazů.

Jednání se zahájí úvodními projevy zástupců stran, následují výslechy svědků, případně znalců, ukončí se dokazování a stranám se poskytne možnost právních výkladů a závěrečných řečí. Svědci jsou vyslýcháni rozhodci nebo zástupci stran. Nejdříve obvykle vyslýchají rozhodci a poté zástupci stran.

Při dokazování nejsou rozhodci oprávněni ukládat třetím osobám jakékoli povinnosti a musí se obracet na obecné soudy, jestliže se k nim třetí osoby nedostaví dobrovolně.

Povahu výslechu ovlivňují právní tradice stran a pořizuje se jen výtah z výpovědí, v zemích angloamerického systému rozhodci spíše jen do výslechu zasahují z procesních důvodů, tj. aby probíhal procesně korektně, obvyklý je křížový výslech a pořizuje se doslovný záznam výpovědí.

Tradice také ovlivňuje pořadí stran při závěrečných řečech. Pod vlivem kontinentálního práva má poslední slovo žalovaný, naopak systém angloamerický tuto výsadu poskytuje žalobci.

Po závěrečných řečech stran se koná porada rozhodčího orgánu. Není-li výrok jednomyslný, hlasuje se o něm. Většinové rozhodnutí je přijato a přehlasovaný rozhodce může k nálezu připojit nesouhlasné stanovisko. Po přijetí rozhodnutí musí být vyhotoven a podepsán rozhodci rozhodčí nález. Ten musí být ve většině případů řádně odůvodněn a podepsán všemi rozhodci.

Rozhodčí řízení je výhodné zejména snížením nepřímých nákladů oproti případnému soudnímu sporu, v rovině přímých nákladů řízení je však náročnější. Jeho náklady se skládají z nákladů rozhodčího orgánu a z nákladů stran. Náklady rozhodčího orgánu se platí předem formou zálohy stanovené v rozhodčí smlouvě nebo ve statutu nebo jiném procesním předpise konkrétní instituce.

Jeho výhoda však spočívá především v neveřejnosti, možnosti stran ovlivnit procesní pravidla i právní režim řešení (volbou práva nebo volbou rozhodování podle ekvity atp.) a dále pak v odbornosti rozhodců, kterými nemusí být nutně právníci, ale mohou jimi být i odborníci dobře obeznámení se specifiky daného obchodního styku (např. námořního obchodu nebo obchodu se specifickými komoditami).